

Kur'an Tilâveti ve Anlamı Bağlamında İbnü'l-Enbârî'nin Vakf-İbtidâ İlmine Yaklaşımı

Enver POLATOĞLU | orcid.org/0000-0001-6702-9332 | bilgetes@hotmail.com

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Bismil İlçe Müftüsü, Diyarbakır, Türkiye

<https://ror.org/007x4cq57>

Öz

Vakf-ibtidâ konusu, Kur'an-ı Kerim'in doğru ve etkili bir şekilde okunması ve anlaşılmasında büyük bir rol oynar. Bu bilim, özellikle tilâvet esnasında bir kelimenin bitiminde sesi kesmek (vakf) ve tilâvete başlamak veya ara verilen bir tilâveti yeniden başlatmak (ibtidâ) konularını kapsar. Tarih boyunca Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılıp okunabilmesi amacıyla bu alanda çeşitli çalışmalar yapıldığı görülür. Bu çalışmalar, hem metnin doğru anlaşılmasını sağlamak, hem de tilâvetin usulüne uygun bir şekilde yapılmasını hedefler. Bu açıdan Kur'an tilâvetinin önemli kavramları olarak vakf ve ibtidâ, aynı zamanda kıraat ilminin temel unsurları arasında yer alır. Her iki kavram, Kur'an okumada akıcılık ve doğru anlamın aktarılması açısından oldukça önemli olup, okuyucunun Kur'an'ı doğru bir şekilde anlaması ve mesajını bu eksenle iletmesi için gerekli teknik kavramlardandır. Hem okumaya hem de anlamaya etkisi olması nedeniyle birçok müellif, bu konuları derinlemesine ele almış ve meselenin daha iyi anlaşılması için çeşitli eserler yazmıştır. Bu eserlerde, Kur'an'ın doğru bir şekilde tilâvet edilmesi için belirli kaideler, rumuzlar (simgeler) ve kurallar geliştirilmiştir. Klasik dönemde geliştirilen bu kurallar, modern dönemde dilbilgisel ve anlamsal detaylarla işlenmeye devam etmiştir. Kur'an mesajının toplumun tüm kesimlerine sağlıklı bir yolla iletilmesi, onun bütün kaide ve kurallarını doğru bir metotla bilinmesini gerekli kılmaktadır. İşte bu çalışma, İbnü'l-Enbârî'nin vakf ve ibtidâ konusundaki yaklaşımını ortaya koymak ve buradan hareketle Müellif'in, ilgili konu eksenindeki birikiminin hangi temeller üzerinden bina edildiğini belirlemek amacı taşır.

Anahtar Kelimeler

Kur'an, Kıraat, Vakf, İbtidâ, İbnü'l-Enbârî.

Atıf Bilgisi

Polatoğlu, Enver. "Kur'an Tilâveti ve Anlamı Bağlamında İbnü'l-Enbârî'nin Vakf-İbtidâ İlmine Yaklaşımı". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Ocak 2025), 298-321. DOI: 10.69576/ihya.1538492

Geliş Tarihi	25 Ağustos 2024
Kabul Tarihi	26 Kasım 2024
Yayın Tarihi	15 Ocak 2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	ihyajournal@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ibn al-Anbari's Approach to the Science of Waqf and Ibtida in the Context of Qur'an Recitation and Its Meaning

Enver POLATOĞLU | orcid.org/ 0000-0001-6702-9332 | bilgetes@hotmail.com

Dr., Presidency of Religious Affairs, Bismil District Mufti, Diyarbakır, Türkiye

<https://ror.org/007x4cq57>

Abstract

The subject of *waqf* and *ibtida* plays a major role in the correct and effective reading and understanding of the Noble Qur'an. This science covers the topics of deciphering the sound at the end of a word (*waqf*) and starting or restarting a recitation that has been interrupted (*ibtida*), especially during recitation. It is seen that various studies have been carried out in this field throughout history to ensure the correct understanding and reading of the Noble Qur'an. These studies aim both to ensure the correct understanding of the text and to perform the recitation properly. From this point of view, *waqf* and *ibtida*, as important concepts of Qur'anic recitation, are also among the basic elements of *qira'at*. Both concepts are very important in terms of fluency and conveying the correct meaning in reading the Qur'an, and they are among the technical concepts necessary for the reader to understand the Qur'an correctly and convey its message along this axis. Due to their impact on both reading and understanding, many authors have considered these issues in depth and written various works to enhance understanding. In these works, certain rules, symbols, and guidelines have been developed for the correct recitation of the Qur'an. These rules, developed during the classical period, have continued to be refined with grammatical and semantic details in the modern period. The accurate transmission of the Qur'an's message to all segments of society makes it essential to know all its rules with a correct method. This study aims to reveal Ibn al-Anbari's approach to *waqf* and *ibtida*, and based on this, to determine the foundations on which the author's *qira'at* knowledge regarding this topic is built.

Keywords

Qur'ân, Qiraat, Vakf, Ibtidâ, İbn al-Anbârî.

Citation

Polatoğlu, Enver. "İbn al-Anbari's Approach to the Science of Waqf and Ibtida in the Context of Qur'an Recitation and Its Meaning". *İhya International Journal of Islamic Studies* 11/1 (January 2025), 298-321. DOI: 10.69576/ihya.1538492

Date of Submission	25 August 2024
Date of Acceptance	26 November 2024
Date of Publication	15 January 2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ihyajournal@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Extended Abstract

Abu Bakr Muhammad ibn Qāsim ibn Muhammad al-Anbārī is considered one of the most important scholars in the fields of Arabic language, hadith, and Qur'anic sciences. He was born in 271 AH in the city of Anbār near Baghdad and was known as Anbārī because of his birthplace, and as Baghdādī because he continued his scholarly studies in Baghdad. It is said that he took courses in tafsīr, qirā'āt, hadith, language, literature, lexicography, nahw, and poetry from scholars of the Kūfa language school and that he mastered all these sciences. Ibn al-Anbārī, who is reported to have had an exceptional memory and quick response ability, is considered to have surpassed his scholarly father in knowledge. He is regarded as thiqa (reliable) in the field of hadith. To demonstrate his level of knowledge, it is narrated that he memorized thirteen trunks full of books on tafsīr, hadith, and poetry, including three hundred thousand couplets. It is also reported that al-Dāraqutnī, one of the famous hadith scholars, benefited significantly from him. Ibn al-Anbārī, who preferred a simple life, died in Baghdad in 328 AH (940 CE). Waqf refers to stopping at points determined by Qur'anic readers to complete the meaning, while ibtidā' refers to starting the recitation either for the first time or after a pause, ensuring the continuity of meaning. The science of waqf and ibtidā' encompasses rules that ensure the correct understanding of verses and preserve their meanings without disrupting the flow of the text. To fully grasp the meaning during qirā'ah, it is necessary to consider the context and depth of the verses through this science. Establishing the correct relationship between words and meanings ensures the accurate comprehension of the divine message. Scholars used various classifications and terminologies in categorizing waqf and ibtidā'. Ibn al-Anbārī's (d. 328/940) renowned work, *al-Īdāh fī al-Waqf wa al-Ibtidā'*, played a significant role in systematizing this subject. In this work, he categorized waqf into a triadic classification: waqf al-tāmm (complete stop), waqf al-ḥasan (good stop), and waqf al-qabīḥ (unacceptable stop), emphasizing both wording and meaning. In general, many works have been written on waqf and ibtidā', but there are differing views regarding the first comprehensive work on the subject. Ibn al-Anbārī's *al-Īdāh fī al-Waqf wa al-Ibtidā'* is considered one of the earliest systematic and comprehensive texts on this subject, serving as a reference for later scholars. This work is significant for its systematic structure, rich content, and clear narration, providing historical and academic insights into waqf and ibtidā'. The Prophet's recitation of the Qur'an in measured portions, reflecting on its meanings, and reciting it with emotion demonstrate that the Qur'an is not merely a text but also a profound spiritual message. The source of waqf and ibtidā' is the Holy Qur'an itself and the sayings of the Prophet (peace be upon him). The Qur'anic verse, "We have sent it down gradually" (al-Furqan 25:32) and the verse, "Recite the Qur'an slowly and distinctly" (al-Muzzammil 73:4), highlight the importance of adhering to the rules of recitation. According to a narration from Umm Salama (d. 20/640 CE), it is reported that the Prophet recited the Qur'an verse by verse, applying these principles in Surah al-Fatiha (Tirmidhi, Sunan al-Tirmidhi, "Qira'āt," 1). However, while the Prophet's practice of waqf and ibtidā' in recitation is significant, his primary goal was to convey the deeper meanings of the Qur'an to guide society according to the divine message. The Qur'anic sciences, including waqf and ibtidā', began to emerge as independent disciplines in the second century AH. From the Tābi'ūn period onward, the

subject of waqf and ibtidâ' became institutionalized due to the expansion of geographical borders through conquests and the subsequent need to ensure the correct understanding of the Qur'an among non-Arabic speakers.

Giriş

Vakf-ibtidâ ilmi, âyetlerin doğru anlaşılmasını ve Kur'an metninin akışını bozmadan anlamın korunmasını sağlayan kurallar bütünüdür. Bu sebeple kıraat esnasında anlamı tam olarak kavrayabilmek için vakf-ibtidâ ilmiyle âyetlerin anlam derinliğini ve bağlamını göz önünde bulundurmaya gerekmektedir. Böylece bu ilim vesilesiyle lafız-mana uyumunun sağlanması, ilâhi mesajın da doğru anlaşılmasını sağlar. Ümmü Seleme'den nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber, Kur'an okuduğu zaman âyet sonlarında vakf yapar ve Kur'an-ı Kerim'i âyet âyet okurdu.¹ Bu rivayet Hz. Peygamber'in ilâhi kelamı okurken, mananın anlaşılmasını sağlamak için vakf ve ibtidâ konusuna önem verdiğini ve ayrıca sahabenin de bu esaslara riayet ederek okumasını önemseydiğini göstermektedir. Sonraki dönemlerde bu konuda yapılan çalışmalarda âlimler, Hz. Peygamber'in konuya yaklaşımını önemli bir hareket noktası olarak kabul etmişlerdir.

Kur'an'ı okuma ve anlama konusunda vakf yerlerinin büyük bir kısmının Hz. Peygamber'den beri uygulandığı bilinen bir gerçektir.² Ancak bu konuya dair eserlerin hicrî ikinci asrın başlarından itibaren telif edilmeye başlandığı kabul edilmektedir. Nitekim Kur'an'ın nüzûlünün devam ettiği Hz. Peygamber döneminde daha sonraları sistemleşerek gelişen kaidelerden ziyade indirilen âyetlere inanmak, tefekkür etmek, mananın anlaşılmasını sağlamak, âyetlerin hıfz ve tebliğini gerçekleştirmek ve toplumun sorumluluk alanını belirlemek öncelikli hedefler arasındaydı. Sahabe döneminde de bu hassasiyet korunmuş, ancak diğer taraftan Hz. Peygamber'in söz ve davranışları yorumlanarak Kur'an ilimlerine dair alt yapı oluşmaya başlamıştır. Kur'an tilâvetine dair kaideler özellikle fetih hareketlerine bağlı olarak coğrafi sınırların genişlemesi ve Arapça bilmeyenlerin varlığı sebebiyle "Kur'an'ı anlama" noktasında ortaya çıkan problemler neticesinde Tâbiûn döneminden itibaren müstakil bir araştırma alanına dönüşmüştür.

Müellifler vakf-ibtidâ konusunun tasnifinde çeşitli sınıflandırmalar ve isimlendirmelerden yola çıkmışlardır. Vakf-ibtidâ konusunun sistematik hale getirilmesinde ve zengin bir içerikle ele alınmasında İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) meşhur eseri *Kitâbü İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ* adlı çalışmasının rolü büyüktür. Müellif, konuyla ilgili eserinde vakf mevzusunu lafız ve mana itibarıyla tam, hasen ve kabih şeklinde üçlü bir tasnife tabi tut-

¹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - vd. (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), "Kıraat", 1 (No: 2927).

² Şemsüddin Ebü'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'ati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debbağ (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1431), 1/225.

muş,³ ancak dördüncü bir kategori olarak eserinde vakf-ı kâfi'ye de dikkat çekmiştir.⁴ Sonraki dönemlerde vakf konusunu tam, hasen ve kabih şeklinde üçlü tasnifle sıralayan müellifler olduğu gibi; tam, kâfi, hasen ve kabih şeklinde vakfin dört mertebesine dikkat çeken âlimler de olmuştur. Ayrıca vakfin farklı şekillerde tasnif edilerek lazım, mutlak, câiz, mücevvez livechin ve murahas lizarûretin şeklinde sıralandığı da görülmektedir.⁵

Tarihsel süreçte vakf-ibtidâ konusunda önemli eserler telif edilmiş ancak alana dair ilk eserin kime ait olduğu noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre konuya dair ilk çalışma Muhammed b. Hasen er-Ruâsî'ye (ö. 170/787) ait olduğu kabul edilen *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ es-sağîr* ve *Kitâbü'l-vakf ve ibtidâ el-kebîr* adlı eserlerdir.⁶ İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1429) de nispet edilen diğer görüşe göre vakf-ibtidâ konusundaki ilk çalışma *Kitâbü'l-vukûf* adlı eseriyle Şeybe b. Nisâh'a (ö. 130/748) aittir.⁷ Ayrıca Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dân el-Kûfî'nin (ö. 231/842) *el-Vakf ve'l-ibtidâ fî kitâbillâhi azze ve celle*, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın (ö. 338/950) *Kitâbü'l-Kat' ve'l-i'tinâf (Kitâbü'l-Vakf ve'l-ibtidâ)*, İbn Evs el-Mukrî'nin (ö. 366/978) *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Müktefâ fî'l-vakf ve'l-ibtidâ*, Secâvendî'nin (ö. 560/1164) *İlelü'l-vukûf*, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*, Üşmûnî'nin (ö. 918/1513) *Menâru'l-hüdâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ* adlı eserleri vakf-ibtidâ alanda telif edilmiş önemli çalışmalardandır.⁸

İbnü'l-Enbârî'nin Kur'an'ın daha iyi anlaşılması konusunda vakf-ibtidâ meselesine olan yaklaşımını ele alacağımız bu çalışmada metodolojik açıdan ilk olarak Müellif'in hayatıyla ilgili bilgilere yer verilecek; ardından vakf ve ibtidâ kavramlarının tarif ve çeşitleri üzerinde durulacaktır. Özellikle ayrıntılı örnekler ışığında vakf yapılmasının uygun olmadığı yerler üzerinde maddeler halinde gerekli açıklamalar yapılacak ve İbnü'l-Enbârî'nin genel üslûbunu yansıtmak üzere Fâtîha sûresi özelinde vakf-ibtidâ hususu ele alınacaktır.

1. Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî'nin Hayatı

Tam adıyla Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, Kur'an ilimlerinin yanı sıra Arap dili ve hadis alanlarında da önemli âlimlerden kabul edilmektedir. Hicrî 271 yılında Bağdat yakınlarındaki Enbâr şehrinde dünyaya geldiği için Enbârî; ilmî çalışmalarını Bağdat'ta sürdürdüğü için de Bağdâdî olarak tanınmıştır. Kûfe dil mektebi üstadı

³ Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Muiyiddin Abdurrahman Ramazan (Dimaşk: Mecma'u Lugati'l-'Arabiyye, 1971), 1/149.

⁴ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-İzâhi'l-vakf*, 1/108.

⁵ Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerim el-Üşmûnî, *Menâru'l-hüdâ fî-beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Abdurrahîm et-Tarhûnî (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2008), 1/25; Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *el-Müktefâ fî'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, thk. Muhiyiddin Abdurrahman Ramazan (b.y.: Dâru-'imâr, 2001), 7.

⁶ Bk. Soner Aksoy, "Hicri İlk Üç Asırda Bir Kur'an İlmî Olan Vakf ve İbtidâ Literatürüne Dair Bir İnceleme", *Kur'an ve Yorumu* (Ankara: İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayını, 2019), 466.

⁷ Abdurrahman Çetin, "Vakf ve İbtidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/463.

⁸ Çetin, "Vakf ve İbtidâ", 42/463; Ayrıca bk. Yakup Uzun, "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ", *Bilimname*, XLIV, 2021/1, 170-194.

Sa'leb, İsmâil b. İshak el-Cehdamî ve Ahmed b. Heysem el-Bezzâz gibi âlimlerden tefsir, kıraat, hadis, dil, edebiyat, lügat, nahiv, şiir gibi dersleri aldığı ve özellikle kıraat ilminde en çok Ahmed b. Beşşâr el-Enbârî'den istifade ettiği nakledilmiştir.⁹

Hanbelî mezhebine mensup olan İbnü'l-Enbârî, Abbasî halifesi Râzî Billâh ile yakın ilişkiler içinde olup bir dönem halifenin çocuklarına da eğitim vermiştir.¹⁰ Çok güçlü bir hafızaya ve hızlı cevap verme yeteneğine sahip olduğu rivayet edilen İbnü'l-Enbârî'nin ilmî açıdan babasından daha üstün bir seviyede bulunduğu,¹¹ Hadis rivayetinde ise sika ve sadûk olarak nitelendiği, hatta meşhur hadis âlimi Dârekutnî (ö. 385/995) başta olmak üzere pek çok öğrencinin kendisinden istifade ettiği nakledilmiştir.¹² İbnü'l-Enbârî'nin ilmî konumunu ifade etmek için tefsir, hadis ve şiir konusunda on üç sandık dolusu kitabı ezberlediği, bunların içinde üç yüz bin beyitin bulunduğu rivayet edilmiştir. Sade ve münzevi bir hayatı tercih eden İbnü'l-Enbârî, hicri 328 yılında bir kurban bayramı gününde Bağdat'ta vefat etmiştir.¹³

İbnü'l-Enbârî'nin başta Kıraat, dil ve edebiyat olmak üzere birçok ilim dalında çalışmaları yaptığı ve önemli eserler telif ettiği anlaşılmaktadır. Zira onun Kıraat alanındaki *Kitâbü İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ* adlı eseri, vakf-ibtidâ konusunda adeta çığır açmış kendi alanındaki ilk çalışmalardan birisi olarak kabul edilmiştir. İbnü'l-Enbârî, bu eseriyle pek çok âlim tarafından takdir edilmiş ve vakf-ibtidâ alanında "ilmin şeyhi" yani ustası olarak nitelendirilmiştir. İbnü'l-Cezerî mezkûr esere atıfta bulunarak, alanında yazılmış güzel bir çalışma olduğuna dikkat çekmiştir. Hatta İbnü'l-Enbârî'nin söz konusu eseri İbn Mücâhid'e (ö. 324/936) takdim edildiğinde, "bu konuda bir kitap yazmayı düşündüğünü, ancak İbnü'l-Enbârî'nin kendisine yazacak bir şey bırakmadığı için bu çalışmadan sonra gerek kalmadığını" söylediği rivayet edilmiştir.¹⁴ Ayrıca İbnü'l-Enbârî dışında Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Ebû Amr ed-Dânî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî gibi müelliflerin eserleri bu alandaki önemli çalışmalar arasında yer almış, sonraki dönemlerde İbnü'l-Cezerî'nin katkılarıyla beraber vakf-ibtidâ ilmi daha derin bir boyut kazanmıştır.

Müellif'in, *Kitâbü'l-Hâ'ât*, *Kitâbü'l-Elifât*, *Kitâbü Mersûmi'l-hat*, *Kitâbü'l-Ezdâd*, *el-Müzekker ve'l-mü'ennes*, *Nakzu mesâ'ili İbn Şenebûz*, *er-Red 'alâ men hâlefe Mushafa 'Osmân*, *er-Red 'ale'l-mülhidîn fi'l-Kur'ân*, *Risâle fi'l-Müşkil*, *Kitâbü'l-Müşkil fi me'âni'l-Kur'ân*, *Zâmâ'irü'l-Kur'ân* gibi

⁹ İzzeddin Ali b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmirî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 7/511, 8/631, 653-654; Emin Işık, "İbnü'l-Enbârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/24.

¹⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk)*, thk. Muhammed Ebû Fazl İbrâhîm (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1967), 11/361.

¹¹ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 101.

¹² Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1982), 3/207.

¹³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 101-102; Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/207-208; Üşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 1/13, 23; Işık, "İbnü'l-Enbârî", 21/24.

¹⁴ Şemsüddin Ebü'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ* (b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye, 1431), 2/230-231.

pek çok esere sahip olduğu kaynaklarda kaydedilmektedir.¹⁵

İbnü'l-Enbârî'nin yetişmesinde katkısı olan hocaları arasında Sa'leb en-Nahvî (ö. 291/904), İdrîs b. Abdülkerîm (ö. 292-905), Hasen b. el-Habbâb (ö. 301/914), Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), Ebû Bekr b. Düreyd (ö. 321/933) gibi âlimler zikredilmiş; Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949), Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Ebû Alî el-Kâlî (ö. 356/967), Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî ve İbn Haleveyh (ö. 370/980) gibi önemli isimler ise meşhur öğrencileri arasında sayılmıştır.¹⁶

2. Vakf ve İbtidâ'nın Tarifi

a) Vakf (وقف): Vakf masdar bir yapı olup kelime anlamı itibarıyla oturmanın zıddı olarak “durmak, hapsetmek, alıkoymak, bir kelimeyi sonrakinden ayırmak, kelimeyi hareke halinden sabit hale dönüştürmek” gibi manaları içermektedir.¹⁷ İbnü'l-Enbârî ve Üşmûnî'ye göre vakf, “bir kelimenin bitiminde sesi bir süre kesmek veya onu sonraki kelimedenden ayırmak” anlamındadır.¹⁸ Endülü's'lü Kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî vakfı “kelimeyi kendisinden sonraki kelimedenden ayırmak”;¹⁹ İbnü'l-Cezerî ise “okumaya tekrar başlamak amacıyla bir kelimenin sonunda nefes alacak miktarda sesin kesilmesi” olarak ifade etmiştir.²⁰ Bütün bu tariflerden hareketle vakfın, “manayı tamamlayabilmek için Kur'an okuyucularının tespit ettikleri noktalarda durmak, manayı bozmayacak şekilde belli noktalardan başlayarak kıraatte bulunmak” anlamına geldiği söylenebilir.²¹ Vakf lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de dört âyette²² doğrudan “durmak” anlamında, diğer bazı âyetlerde ise türevleriyle birlikte yine yakın anlamda kullanılmaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için vakf kavramıyla beraber sekt ve kat' terimleri hakkında da bilgi verilmesi uygun olacaktır. Kıraat imamlarından bazıları her iki kavramın vakf ile aynı anlama geldiğini; bazıları ise aralarında benzer bir ilişki olsa da aslında bu ifadelerin birbirinden farklı anlamlara sahip kavramlar olduğunu iddia etmişlerdir.²³

Sekt (السَّكْت) kavramı, kelime olarak susmak, okuyuşu kesmek manasına gelir. Terim

¹⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 101-102; Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/208; Üşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 1/13, 23; Işık, “İbnü'l-Enbârî”, 21/24-25.

¹⁶ Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/201-307; bk. Kamran Abdullayev, *Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî'nin ez-Zâhir fi Meânî Kelimâti'n-Nâs Adlı Kitabındaki Sözlerin Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Konya: 2015), 31-38.

¹⁷ Muhammed Şerif el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 253; Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâr Sâdr, 1414), 9/359-363; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsü'l-Muhit Tercümesi* (İstanbul: 2013), 4/3887.

¹⁸ Üşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 1/23.

¹⁹ Dâni, *el-Müktefâ*, 8.

²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240.

²¹ Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhan fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-'Arabî, 1431), 1/342.

²² el-En'âm 6/27, 30; es-Sebe' 34/31; es-Sâffât 37/24.

²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/239; Üşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 1/23.

olarak ise Kur'an tilâveti esnasında iki kelime ya da harf arasında nefes alıp vermeksizin kısa bir süre duraklamak demektir.²⁴

Kat' (قَطْع) kavramı ise kıraati kesmek, bitirmek anlamına gelmektedir. Kaynaklarda kimi zaman vakf kavramının yerine kullanıldığı görülmektedir.²⁵

Konuyla ilgili başka bir kavram ise vasl kelimesidir. Bir şeyi diğer bir şeye bağlamak anlamına gelen vasl (وصل) kavramı, ses ve nefes kesilmeden kıraati sonraki kelimeye bağlayarak okumak demektir. Bununla beraber vasl kavramı, fasl, vakf ve kat' kelimelerinin karışıt anlamlısı olan esas hareke olarak kabul edilmiştir.²⁶

b) İbtidâ (ابتداء): İbtidâ kavramı vakf kavramının zıddı olup hareke ile tanınmaktadır.²⁷ Sözlük itibariyle "başlamak", "bir şeyi ilk defa yapmak", "takdim etmek" manasında be-de-e (بدء) kökünden türemiştir.²⁸ Kur'an kıraati açısından ibtidâ kavramı, tilâvete ilk defa başlamak veya okuma esnasında ara verilen ya da tamamlanan tilâvete yeniden girişmek anlamına gelmektedir. Ayrıca yeniden başlamak anlamına gelen istînâf ve i'tinâf terimleri ibtidâ kavramı ile benzer anlamda kullanılmaktadırlar.²⁹ Konuyla ilgili âlimlerin tasnifine göre ibtidâ "tam, kâfi, hasen ve kabih" olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır.³⁰

Vakf ve ibtidâ hüküm açısından bazı değerlendirmelere tabi tutulmuş, vakf yerlerinin tevkîfi mi yoksa ictihâdî mi olduğu hususunda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Esasen Kur'an-ı Kerim'e duyulan saygı açısından Kur'an tilâveti esnasında vakf-ibtidâ kurallarına uyulması büyük önem arz etmektedir. Ancak kasıt olmaksızın yapılan vakf-ibtidâ hataları, bağışlanma kapsamında değerlendirilmiştir.³¹ Vakf ve ibtidânın kaynağı bizzat Kur'an'ın kendisi ve Hz. Peygamber'in sözleridir. Nitekim وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا "Onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik."³² ve وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا "Kur'an'ı tane tane, hakkını vererek oku."³³ âyetlerinde tilâvet kurallarına riayet edilerek Kur'an okumanın önemine işaret edilmiştir. Diğer taraftan konuyla ilgili bir rivayette Hz. Peygamber'in kıraatini âyet âyet yaptığı ve Fâtiha sûresini bu esaslar bağlamında kıraat ettiği nakledilmiştir.³⁴

3. Vakf ve İbtidâ Çeşitleri

Genel anlamı açısından vakf kavramı dört temel başlık altında incelenmiştir. Bunlar

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/239; Üşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 1/23.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/726; Çetin, "Vakf ve İbtidâ", 42/461.

²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/121.

²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/26-27.

²⁹ Çetin, "Vakf ve İbtidâ", 42/462.

³⁰ Çetin, "Vakf ve İbtidâ", 42/462.

³¹ Çetin, "Vakf ve İbtidâ", 42/462.

³² el-Furkân 25/32.

³³ el-Müzzemmil 73/4.

³⁴ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Kıraat", 1 (No: 2927); Mehmet Zülfi Cennet, "Kur'an-ı Kerim Tilâvetinin Keyfiyeti (Mollâ Halîl es-Sîrdî Örneğinde)", *Marifetname*, 8/1 (Haziran/2021), 141-168.

“el-vakfü'l-ihitiyârî”, “el-vakfü'l-ıztırârî”, “el-vakfü'l-ihitibârî” ve “el-vakfü'l-intizârî” şeklinde isimlendirilmiştir. İhtiyârî vakf ise kendi içinde farklı isim ve gruplara ayrılmıştır. Kıraat âlimlerinden bazıları vakfı “tam ve kabih” olarak iki kısma ayırmışlar; Sehâvî (ö. 643/1245) ihtiyârî vakfin üç mertebesi olduğunu ve bunların “tam, hasen ve kabih” şeklinde sıralandığını açıklamıştır. Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî gibi bazı kıraat âlimleri “tam, kâfi, hasen ve kabih” şeklinde vakfin dört mertebesi olduğunu ifade etmişlerdir. Secâvendî ise vakfin beş mertebesi olduğunu tespit etmiş³⁵ ve bunları “lazım, mutlak, câiz, mücevvez livechin ve murahhas lizarûretin” şeklinde belirtmiştir.³⁶

İbnü'l-Enbârî eserinde vakf konusunu izah ederken üçlü vakf tasnifini benimsemiş; lafız ve anlam yönüyle vakf çeşitlerini “vakf-ı tâm, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabih” şeklinde sıralamıştır.³⁷ Ancak eserinde Kur'an'ın i'rabı ve anlamını tam olarak bilmenin şartlarını ortaya koyarken “tam, kâfi ve kabih” şeklinde bir vakf tasnifini bilmeyi zorunlu görmüştür.³⁸ Bu durumda İbnü'l-Enbârî'nin ilk tasnifine ilave olarak “vakf-ı kâfi” şeklinde bir vakf çeşidini daha benimsediğini söylememiz mümkün olmakla beraber, pratik uygulamada bu kavrama dair fazla örnek bulunmamaktadır.

İbnü'l-Enbârî vakf durumunu kimi zaman illetiyle beraber açıklamış; kimi zaman buna ihtiyaç duymamıştır. Peş peşe gelen aynı çeşit vakflar için tekrar tekrar aynı kavramı kullanmak yerine “*وَكَذَلِكَ/ aynı vakf, ومثله/onun benzeri vakf*” demeyi tercih etmiş, aralarındaki hüküm benzerliğini bu lafızlarla izah etmiştir. Ayrıca Müellif, eserinde mezkûr vakf kavramları yerine *أحسن منه* ve *أتم منه* gibi ilaveten bazı istilâhlar zikretmiştir.³⁹ Bu durum yukarıda zikredilen vakf çeşitlerinin kimi zaman Kur'an'ı anlamada yetersiz olabileceğini, bu sebeple ihtiyaç duyulduğunda başka kavramların da kullanılması gerektiğini düşündürmektedir.

İbnü'l-Enbârî ve diğer kıraat âlimlerinin görüşlerini dikkate alarak vakf çeşitlerini genel manada şu şekilde sınıflandırabiliriz:

a) Vakf-ı Tâm: Hem lafız hem de mana yönünden sözün tamamlandığı noktada yapılan vakf çeşidi olup üzerinde durmanın güzel olduğu, sonrasında ise okumaya devam etmek

³⁵ Üşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 1/25; Dâni, *el-Müktefâ*, 7.

³⁶ Secâvendî, kıraat ve vakf konusunda önemli tecrübelerle sahiptir. Vakf için bazı terimler belirlemiş, bunları ifade etmek için de rumuz olarak bazı harflere başvurmuştur. Günümüz mushaflarında yer alan bu rumuzlar ve terimler, Secâvendî'nin ehl-i Kur'an'a en büyük hizmeti ve sermayesidir. O bunları lâzım (ل), mutlak (ط), câiz (ج), mücevvez li-vechin (ز), murahhas li-zarûretin (ص) terimleriyle ifade etmiş, vakfin câiz olmadığı yerlere de lâm-elif (ل) koymuştur. Ona göre ل durulması gereken yerdir. قف، قف، geçilmesi caiz ancak durulması evlâ olan yerlerdir. ص، ز، ص، ز harflerinin olduğu yerde ise durmak caiz ancak geçmek evlâdır. Ayrıca vakf-ı muânaka denilen ve peş peşe gelen üç noktalı (٤ ٤ ٤) yerlerin birinde vakf yapılmasını uygun bulmuştur. Konu bütünlüğünü belirlemek için ise ع harfini kullanmıştır. Bk. Tayyar Altıkulaç, “Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/268; Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, 42/462.

³⁷ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/149.

³⁸ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/108.

³⁹ Bk. İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/495, 505, 522, 562, 530, 531, 535, 2/598, 614.

suretiyle ibtidâ yapılmasının hasen kabul edildiği bir vakf çeşididir. Vakf-ı tâm genellikle mananın tamamlanmasına bağlı olarak âyet sonlarında olmakla beraber Kur'an kıssalarının bitiminde ve sûrelerin sonunda yapılmaktadır. Âyet sonlarındaki vakf örneklerinden birisi Bakara sûresindeki *هم المفلحون وأولئك هم المفلحون* âyetidir.⁴⁰ Zira bu âyette *هم المفلحون* kelimesinde durmak güzel kabul edilmiş ve *إن الذين كفروا* âyetiyle ibtidâ yapılarak okumaya devam edilmesi uygun görülmüştür.⁴¹

b) Vakf-ı Kâfi: Bir kelime, hem lafız ve hem de anlam itibarıyla tamamlanmış olmakla beraber mâba'di yani sonrası ile mana bakımından anlam ilişkisi devam eden durumda yapılan vakf, vakf-ı kâfi olarak kabul edilmiştir.⁴² Nitekim bu durumun örneği olarak *وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ* “Kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar.”⁴³ âyetinin sonundaki vakf, vakf-ı kâfidir. Çünkü lafız ve mana yönüyle âyet tamamlanmış olmakla beraber, sonraki âyette müminlerin belirleyici vasıfları sayılmaya devam ettiğinden, iki âyet arasındaki konu bütünlüğü ve anlam bağlantısı da devam etmektedir.

c) Vakf-ı Hasen: Sözü tamamladığı ancak mâba'di yani sonrası ile lafız itibarıyla ilişkisinin devam ettiği hallerde uygulanan vakf, hasen kabilinden bir vakftir.⁴⁴ Bu duruma örnek olarak Besmeledeki *بِسْمِ اللَّهِ* lafzında vakf yapmak hasen kabul edilmiştir. Çünkü bu lafız tek başına “Allah'ın adıyla” şeklinde bir anlam ifade etmektedir. Bununla beraber lafzın mâba'di/sonrası ile alakası kesilmemiş ve devamındaki “rahmân” ve “rahîm” lafızları, *اللَّهُ* lafzı için sıfat konumunda olup netice itibarıyla lafızlar arasında sıfat-mevsûf açısından irtibat bulunmaktadır.

d) Vakf-ı Kabîh: Kur'an tilâveti esnasında yapılan vakf, ilgili âyetin tam ve doğru anlaşılmasını sağlayamıyorsa bu durumda vakf yapılması uygun görülmediğinden kabîh olarak nitelendirilmiştir. Zira okuyuş tekniği açısından nefesin doğru zamanda ve doğru yerde alınması önem taşımaktadır. Bu açıdan âyetin anlaşılmaz hale gelmesi ya da farklı bir manayı çağrıştırmaya gibi sonuçların ortaya çıktığı vakf, vakf-ı kabîh tabiriyle ifade edilmiştir. Aralarında izâfet, sıfat-mevsuf, merfû-mansub, te'kid, kat', istisna, sıla gibi ilişki bulunan lafızlar veya harfler ile kelimelerin ilişkilendirildiği cümle yapılarında arada vakf yapmak uygun değildir.⁴⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı örnekler daha sonraki başlıklarda zikredileceği için burada sadece bir örnek ile yetinilecektir. Bu örnek Nisâ sûresi 43. âyetindeki *لَا سَرْحَافَةَ* “namaza yaklaşmayın” cümlesini okuyup devamındaki *وَأَنْتُمْ سَكَارَى* “sarhoşken” ifadesini okumamaktır ki böyle bir uygulama anlamın bozulmasına, hatta tam tersi bir ma-

⁴⁰ el-Bakara 2/5.

⁴¹ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/149; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/226; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Çur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (b.y.: el-Hey'etü'l-Misriyye 1974), 1/284.

⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/226; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/284.

⁴³ el-Bakara 2/3.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/226; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/284.

⁴⁵ Bk. İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/116-145.

naya dönüşmesine yol açacağından, böyle bir yerde vakf yapılması uygun görülmemiştir.

Bu noktaya kadar ilk dönem kıraat âlimlerinin ve İbnü'l-Enbârî'nin çalışmalarından derlenerek en çok kabul gören ve pratik uygulaması üzerinde durulan vakf tasnifleri değerlendirilmiştir. Ancak zikredilen vakf çeşitleri dışında kaynaklarda başka vakf tasnifleri ve isimlendirmeleri de bulunmaktadır.⁴⁶

Burada üzerinde durulması gereken başka bir konu ise ibtidâ kavramıdır. İbtidâ, vakf kavramıyla bağlantılı olarak tasnif edilmiş, “tam, kâfi, hasen ve kabih” şeklinde dört kısım olarak sıralanmıştır.⁴⁷ Bu tasnif çerçevesinde ibtidâ kavramına dair dikkat edilmesi gereken en önemli husus, lafız-mana bütünlüğünün sağlanması; lafızlar arasındaki bağlantı ve uyumun korunmasıdır. Vakf yapılan yerlerde duruma göre aynı kelimedenden veya anlam ve kelime yapısı da göz önünde bulundurularak daha geriden başlanarak okunur. Vakf, âyet sonlarında yapılmış ise sonraki bölümle ibtidâ yoluyla kıraat devam ettirilir.

Genel kurala göre tam veya kâfi vakf yapıldıktan sonra ardından gelen kelimedenden okuya başlanır. Şayet hasen vakf yapılan yer âyet sonunda ise sonrasındaki âyetin başından; âyetin ortasında ise mana bütünlüğü esas alınarak aynı kelimedenden veya daha gerisinden başlanır. Kabih vakf halinde ise yine anlam bütünlüğü gözetilerek bu kelimedenden veya daha gerisinden başlanarak okuyuş tamamlanır.⁴⁸ İşte buraya kadar zikredilen bütün bu hususlar, en uygun yerde vakf ve ibtidâ yapılmasının tilâvet ve anlam açısından önemli bir konu olduğuna işaret etmektedir.

⁴⁶ Özel maksada tabi sınırlı bazı vakflar şunlardır:

- 1- Vakf-ı Cibrîl: Cebrail'in kıraat esnasında vakf yaptığı yerler için kullanılan bir tabirdir. Rivayete göre Hz. Cebrail Âl-i İmrân sûresi 95. âyette geçen *فَلْ صَدَقَ اللَّهُ* ifadesinden sonra vakf yapmış, ardından *فَاتَّبِعُوا مَلَّةَ* *فَاتَّبِعُوا مَلَّةَ* ifadesiyle ibtidâ yapmış ve kıraatini tamamlamıştır. Hz. Peygamber de ona tabi olmuştur. Cebrail'e isnad edilen vakf örnekleri çok fazla olmayıp sınırlıdır. Örnek olarak en meşhurları şu sekiz âyette bulunmaktadır: el-Bakara 2/120, 176, Âl-i İmrân 3/7, 95, el-En'am 6/36, 124, el-A'râf 7/187, Yâsîn 36/51.
- 2- Vakf-ı Nebî: Kısaca Hz. Peygamber'in yaptığı vakıflardır. Rivayete göre Hz. Peygamber Bakara sûresi 148. âyette geçen *فَاسْتَجِيبُوا لِحُكْمِ اللَّهِ* cümlesinin sonunda vakf yapardı. Vakf-ı Nebî çoğunlukla âyet sonlarına denk gelmez. Cebrail'in öğrettiği şekilde veya Allah tarafından verilen ledünni bir bilgi sayesinde öğrenilmiştir. Bu durumda Hz. Peygamber'in uygulamasına tabi olmak sünnettir.
- 3- Vakf-ı İzdıvac: Birbirinin anlamını bütünleyen muadil yerlerdeki vakftır. Bakara sûresi 286. âyette geçen *لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ* ifadesinde bu tarz bir vakf bulunmaktadır.
- 4- Vakf-ı Beyân: Mana inceliğini ortaya çıkaran ve beyan eden vakf çeşididir. Örneğin Feth sûresi 9. âyette geçen *وَتُؤْتُونَهُ* ifadelerinde vakf yapılması halinde ilk kelimedeki *ه* (hu) zamirinin Hz. Peygamber'e, ikinci kelimedede yer alan *ه* (hu) zamirinin ise bizzat yüce Allah'a işaret ettiği anlaşılır. bk. Üşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 1/23-25; Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, 42/462; Veli Kayhan, “Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi X/2* (2006), 318-319.
- 5- Vakf-ı Ğufrân: Hz. Peygamber tarafından dua, niyaz ve yakarış maksadıyla yapılan vakf olup Kur'an'da 17 yerde olduğu rivayet edilmektedir. Örnek olarak En'am sûresi 36. âyette *إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ* “Ancak (samimiyetle) dinleyenler daveti kabul eder.” buyurulmakta ve Hz. Peygamber'in burada dua ve tefekkür maksadıyla vakf yaptığı rivayet edilmektedir. Bk. Nihat Temel, “Kıraatte Vakf-İbtida ve Anlamı”, *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi* (İstanbul: DİB Yayınları 2012), 285.

⁴⁷ Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, 42/462.

⁴⁸ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/224-229; Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, 42/462.

4. İbnü'l-Enbârî'ye Göre Vakf Yapılmasının Uygun Olmadığı Yerler

İbnü'l-Enbârî'nin *Kitâbü İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ* eserinin mukaddime bölümünde vakf-ibtidâ konusuna geniş bir yer ayrılarak, vakf yapılmasının uygun olduğu veya olmadığı yerler hakkında Kur'an'dan örnekler ışığında açıklamalar yapılmıştır. İbnü'l-Enbârî'ye göre Kur'an-ı Kerim'i iyi ve doğru bir şekilde okumak için vakf-ibtidâ ilmini iyi bilmek gerekmektedir.⁴⁹ Zira bu ilim doğrudan Kur'an'ın anlamıyla ilgili bir konu olduğu için, vakf yapılan yerleri bilmek kadar vakf yapmanın uygun olmadığı yerleri bilmek de önemlidir. Bu sebeple çalışmamızın bu başlığı altında İbnü'l-Enbârî'nin söz konusu eseri esas alınarak mana bütünlüğü bakımından vakf yapılmasının uygun olmadığı noktalara dikkat çekilecektir.

1- İzâfet terkipleri kendi içinde bir bütünlük oluştururlar. Bu nedenle muzâfun ileyh (kendisine izâfe yapılan kelime) zikredilmeksizin tek başına muzaf (izâfe yapan) üzerinde vakf yapmak uygun değildir. Bu şekilde yapılan vakf, kabih olarak adlandırılmaktadır.⁵⁰ Zira besmeledeki *بِسْمِ اللَّهِ* lafzında izâfet terkibi oluşmuş, *بِسْمِ* "ismiyle" manasındaki izâfet terkibi *اللَّهُ* "Allah" lafzına muzaf olmuş ve burada vakf yapılması uygun karşılanmamıştır. Aynı konuyla ilgili ikinci bir örnek olarak Mâide sûresindeki *يَنْفَعُ الْبَشَرَ الْيَوْمَ وَيَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ* "Allah buyurdu ki bugün doğrulara doğruluklarının fayda vereceği gündür."⁵¹ âyetinde yer alan *يَنْفَعُ* kelimesi muzaf; *الصَّادِقِينَ* ise muzâfun ileyhtir. Bu sebeple mana bütünlüğünü ve uyumunu etkilediği için, iki kelimenin arasında vakf yapılması doğru karşılanmamıştır. Başka bir örnek olarak Bakara sûresindeki *صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً* "Allah'ın boyasıyla boyandık. Boyaca O'ndan daha güzel olan kim vardır?"⁵² âyetinde yer alan *صِبْغَةَ* kelimesinde vakf yapılmasının kabih olduğu belirtilmiştir.

2- Sıfat-mevsuf (na't-men'ut) arasındaki uyumlu ilişkinin mana açısından da ortaya konulması gerekmektedir. Sıfat olmadan tek başına mevsuf üzerinde vakf yapmak uygun değildir.⁵³ Bu durumun örneği olarak Fâtiha sûresindeki *الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* "Hamd âlemlerin Rabbi Allah içindir."⁵⁴ âyetinde *رب العالمين* sıfat olduğundan, öncesindeki lafzatullah ile arasında vakf yapılması kabih cinsinden bir okuyuş olduğundan caiz değildir.⁵⁵

3- Bir kelimeyi merfû kılan edat ile merfû olan kelime arasında vakf yapmak uygun değildir. Zira *قَالَ اللَّهُ إِنَّي مُنزِلُهَا عَلَيْكُمْ* "Allah buyurdu ki onu size mutlaka indireceğim."⁵⁶ âyetinde *قَالَ* fiili ile *اللَّهُ* lafzı arasında durmak "vakf-ı kabîh" olup uygun değildir. Yine *وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ*

⁴⁹ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/108.

⁵⁰ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/116.

⁵¹ el-Mâide 5/119.

⁵² el-Bakara 2/138.

⁵³ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/116.

⁵⁴ el-Fâtiha 1/1.

⁵⁵ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/119.

⁵⁶ el-Mâide 5/115.

“Vaktiyle rabbi İbrâhîm'i sınıdı.”⁵⁷ âyetinde yer alan “اِبْتَلَىٰ” üzerinde vakf yapmak uygun değildir. Çünkü رَبُّهُ lafzı bu kelime sebebiyle merfû olmuştur. Benzer şekilde اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ “Her şeyi yaratan Allah'tır.”⁵⁸ âyetinde اللَّهُ lafzı üzerinde vakf yapılmaz. Bu lafız sonrasındaki خَالِقُ kelimesi sebebiyle merfû olmuştur.

4- Bir kelimeyi nasbden ile mansub olan lafız arasında vakf yapılmaz. Nitekim وَنَادَى نُوحٌ “Nûh oğluna seslendi.”⁵⁹ âyetinde bulunan نوح isminde vakf yapılamaması buna örnektir. Çünkü الْاَيْن lafzı mansubdur. Yine اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ “Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.”⁶⁰ âyetinde geçen اِيَّاكَ ifadesinde vakf yapmak uygun değildir. Bu kelimeyi نَعْبُدُ fiili mansub yaptığından, burada da vakf yapmak kabihdir.⁶¹

5- Te'kid ile müekked arasında vakf yapmak uygun değildir. فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ “Meleklerin hepsi secde ettiler.”⁶² âyetindeki الْمَلَائِكَةُ ismi üzerinde vakf yapılması doğru olmaz. Zira كَلِمَهُمْ أَجْمَعُونَ şeklinde gelen lafızlar الْمَلَائِكَةُ ismini te'kid etmektedirler. Buradaki vakf, gayr-ı tamdır.⁶³

6- Atfedilen kelime ile kendisine atıf olunan kelime arasında durmak gayr-ı tam olduğundan, vakf uygun değildir. Zira وَالْقَمَرَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ “O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi.”⁶⁴ âyetinde yer alan اللَّيْل kelimesi üzerinde vakf yapılmaz. Çünkü النَّهَار kelimesi اللَّيْل kelimesine atfedilmiştir. Aynı şekilde kendisine atfedilen الْقَمَرَ kelimesinden dolayı الشَّمْسَ kelimesi üzerinde de vakf yapmak uygun değildir.⁶⁵

7- Hurûf-u müşebbehe denilen لَعْلٌ - لَيْتٌ - لَكِنَّ - كَأَنَّ - أَنَّ ve benzerleri olarak bilinen لَعْلٌ gibi edatların ismi olmadan tek başına edat üzerinde vakf yapılamadığı gibi, haberi gelmeden de sadece اِنْ edatının ismi üzerinde vakf yapılamaz.⁶⁶ Nitekim اِنَّ اِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ اَوَّاهٌ مُنِيبٌ “İbrâhîm cidden ağır başlı, hassas ruhlu, kendini Allah'a vermiş biriydi.”⁶⁷ âyetinde bulunan اِنَّ edatında vakf yapmak kıraat açısından uygun olmadığı gibi, aynı edatın haberinden önce gelen ve ismi olan اِبْرَاهِيمَ kelimesinde de vakf yapılamaz.⁶⁸

8- بَاتٌ - ظَلٌّ - أَصْبَحَ - صَارَ ve benzerleri olarak bilinen بَاتٌ gibi edatların ismi gelmeden

⁵⁷ el-Bakara 2/124.

⁵⁸ er-Ra'd 13/16.

⁵⁹ Hûd 11/42.

⁶⁰ el-Fâtiha 1/5.

⁶¹ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/123-124.

⁶² Sâd 38/73.

⁶³ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/124.

⁶⁴ en-Nahl 16/12.

⁶⁵ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/124-125.

⁶⁶ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/116.

⁶⁷ Hûd 11/75.

⁶⁸ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/125.

tek başına edat üzerinde vakf yapmak mümkün olmadığı gibi, haberi okunmadan da sadece isim üzerinde vakf yapmak aynı şekilde uygun değildir.⁶⁹ Zira *Allah da-ima günahları örtmekte ve rahmetiyle muamele etmektedir.*⁷⁰ âyetinde yer alan *كان* ve ismi olan *الله* lafızlarında vakf yapılmaz.⁷¹

9- *ظن* ve türevlerinden olan edatların üzerinde vakf yapılamadığı gibi, haber ifade eden cümle okunmadan da tek başına *ظن* fiilinin ismi üzerinde vakf yapılamaz. Bu durumun örneği olarak *الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهَ* “Allah’a kavuşacaklarını umanlar ise (şöyle dediler.)”⁷² âyetinde bulunan *يَلِيقُوا* fili ile *أَنَّ* ismi üzerinde vakf uygun olmadığı gibi, yine bu âyette *مُلَاقُوا* kelimesi *الله* lafzına muzaf olduğundan, bu kelime üzerinde de vakf yapılması uygun değildir.

10- *كاف* ile *مأثرت* arasında vakf yapılmaz. Nitekim *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ* “Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde...”⁷³ âyetinde yer alan *الْمُؤْمِنَاتُ* lafzı üzerinde vakf yapılması uygun değildir. Çünkü *مُهَاجِرَاتٍ* kelimesi *الْمُؤْمِنَاتُ* lafzının tamamlayıcısıdır.⁷⁴

11- İstisna edatı ile müstesna arasında vakf yapılamaz. Zira *إِنَّ الْإِنْسَانَ لَقَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا* “İnsan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar hariç...”⁷⁵ âyetinde bulunan *خسر* lafzında vakf yapmak tam vakf olarak kabul edilmez. Çünkü *الذين آمنوا* cümlesi *الإنسان* lafzından istisna olmuştur.⁷⁶

12- Tefsir ile müfesser arasında vakf yapılmaz. Bu durumun örneği olarak *فَكُلِّي وَأَشْرَبِي* “Ye iç, göziün aydın olsun!”⁷⁷ âyetindeki *وَقَرِّي* kelimesi gösterilebilir. Zira *عَيْنًا* kelimesi *وَقَرِّي* kelimesinin müfesseri olup açıklayıcısı konumundadır.⁷⁸

13- Mütercim ile mütercem arasında vakf yapılmaz. Nitekim *أُتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ* “En güzel yaratana, sizin de (geçmişteki atalarınızın da rabbi olan) Allah’ı bırakıp *Baal’e mi taparsınız?”*⁷⁹ âyetinde bulunan *الخالقين* lafzı üzerinde durmakla tam vakf gerçekleşmez. Çünkü âyetin devamındaki *الله* ismi, *أحسن* lafzına nispetle mütercim konumunda-

⁶⁹ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/116.

⁷⁰ en-Nisâ 4/96.

⁷¹ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/126.

⁷² el-Bakara 2/249.

⁷³ el-Mümtehine 60/10.

⁷⁴ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/130.

⁷⁵ el-'Asr 103/2-3.

⁷⁶ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/131.

⁷⁷ Meryem 19/26.

⁷⁸ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/132.

⁷⁹ es-Sâffât 37/125-126.

dır.⁸⁰

14- الذي ve ما gibi edatlar ile kendilerine bağlı sıla cümlelerinin arasında vakf yapılmaz. Zira أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى “Gördün mü o yüz çevireni.”⁸¹ âyetinde yer alan الذي edatı ile sonrasındaki تولى sılası arasında vakf yapılması uygun karşılanmamıştır. Yine سَبَّحَ اللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ “Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah’ı tesbih etmektedir.”⁸² âyetindeki ما ile sıla olan فِي السَّمَاوَاتِ arasında vakf yapılması kabih cinsinden olup durulması uygun değildir.⁸³

15- Fiil ile masdarı arasında vakf yapılamaz. Zira وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا “Ardından seni ciddi sınavlardan geçirmiştik.”⁸⁴ âyetindeki فُتُونًا kelimesi, öncesinde geçen فتناك fiilinin masdarı olduğu için, iki kelime arasında durmakla tam vakf gerçekleşmez.⁸⁵

16- Masdar ile ma’mulü arasında durulmaz. Zira جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ “Allah Kâbe’yi, Beytüharâm’ı insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı.”⁸⁶ âyetinde bulunan قِيَامًا lafzı üzerinde vakf yapılması tam vakf olarak kabul edilmez. Çünkü للناس ifadesinin başında yer alan ل harfi, قيام lafzı için alet/ma’mül konumundadır.⁸⁷

17-İstifham edatı ile kendisine bağlı olup sorgulanan cümle arasında vakf yapılmaz. Zira هَلْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْرًا “Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emâresi) hissediyor veya cılız da olsa bir ses işitiyor musun?”⁸⁸ âyetinde yer alan هَلْ istifham (soru) edatı olduğundan, burada durmak uygun değildir.⁸⁹

18- Ceza harfleri ile kendisine bağlı olan filler arasında vakf yapmak uygun değildir. Nitekim إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ “Allah bize iyilik etti. Kim Allah’tan korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.”⁹⁰ âyetindeki مَنْ lafzı üzerinde vakf yapılmaz ki böyle bir vakf, vakf-ı kabih kapsamına girmektedir. Çünkü يتق ve يصبر fiilleri, مَنْ edatı sebebiyle meczum (cezimli) olmuş, böylece her ikisi de tek bir harf konumunda kabul edilmiştir. مَنْ edatının cevabı ise فَإِنَّ اللَّهَ cümlesinin başındaki ف harfidir. Böylece cümle cevabıyla beraber tamamlanmış olduğundan, ceza harfi ile kendisine bağlı olan

⁸⁰ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/132.

⁸¹ en-Necm 53/33.

⁸² el-Haşr 59/1.

⁸³ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/133-134.

⁸⁴ Tâhâ 20/40.

⁸⁵ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/134.

⁸⁶ el-Mâide 5/97.

⁸⁷ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/134.

⁸⁸ Meryem 19/98.

⁸⁹ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/135.

⁹⁰ Yûsuf 12/90.

fiil arasında vakf yapılmaz.⁹¹

19- Yemin/kasem ifade eden edat veya harfler ile bunların cevapları arasında vakf yapmak uygun değildir. Bu durumun bir örneği olarak kasem/yemin anlamındaki و harfiyle başlayan وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى “Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye.”⁹² âyetindeki yemin ifadesinin cevabı üç âyet sonra إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى “Çabalarınız elbette farklı farklıdır.”⁹³ şeklinde gelmektedir. Bu sebeple mana bütünlüğü esas alınarak yemin edatıyla cevap arasında vakf yapılması uygun karşılanmamıştır.⁹⁴

20- وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ حيث edatı ile sonrasındaki fiil arasında vakf yapılmaz. Örnek olarak وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ “Her nereden (yola) çıkarsan...”⁹⁵ âyetindeki حيث edatı anlam açısından sonrasındaki kelime ile bağlantılı olduğundan, tek başına bu edat üzerinde vakf yapılması uygun değildir.⁹⁶

21- هَذَا gibi işaret isimlerinden sonra müşârun ileyh (işaret edilen) zikredilmeden vakf yapılmaz. Zira وَهَذَا كِتَابٌ مُّصَدِّقٌ “Bu önceki kitapları tasdik edendir...”⁹⁷ âyetinde yer alan هَذَا ismi işaretinde cümlenin tam olarak bitmemesi sebebiyle vakf yapılması uygun olmadığı gibi, bu ismi işarette ه harfi üzerinde durup sonrasında هَذَا kısmı ile başlamak da uygun değildir.⁹⁸

22- Sonraki cümle kendisinden dolayı mansub olmuş ise bu durumda mâtuf üzerinde vakf yapılmaz. Nitekim وَأَوْ يُوقِنُ أَنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُحَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا “Yahut yapıp ettiklerinden dolayı onları batırıp içindekileri helâk eder; birçoğunu da bağışlar. Böylece âyetlerimizize karşı mücadele verenler bilsinler ki...”⁹⁹ âyetindeki كَثِيرٍ kelimesi üzerinde vakf yapılması uygun değildir. Çünkü وَيَعْلَمُ ile başlayan cümle mansub olup atıf yoluyla öncesiyle bağlantılıdır.¹⁰⁰

23- Mechûd (inkâr olunan) zikredilmeden cahd (inkâr) üzerinde vakf yapılması uygun olmaz. Bu durumun örneği مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ “Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim.”¹⁰¹ âyetinde bulunan مَا edatı üzerindeki vakf hususudur. Şayet burada vakf yapılacak olursa مَا edatı ile birlikte قُلْتُ ile başlayan olumsuz cümle, olumlu bir hal almış olur ki bu da açık bir şekilde manayı değiştirmek olur. Ayrıca لا , ليس , لن , لم , إن gibi edatlar da مَا gibi cahd (inkâr) edatları olarak kabul edilmektedir.¹⁰²

24- Nehy bildiren لا harfinden sonra meczûm (cezimli) olan kelime okunmadan vakf

⁹¹ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/136.

⁹² el-Leyl 92/1.

⁹³ el-Leyl 92/4.

⁹⁴ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/137.

⁹⁵ el-Bakara 2/149.

⁹⁶ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/138.

⁹⁷ el-Ahkâf 46/12.

⁹⁸ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/138.

⁹⁹ eş-Şûrâ 42/34-35.

¹⁰⁰ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/138-139.

¹⁰¹ el-Mâide 5/117

¹⁰² İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/139.

yapmak uygun değildir. Zira *عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ* “*Ey Ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin.*”¹⁰³ âyetinde bulunan *لَا* edatı kendisinden sonra gelen *تَغْلُوا* fiiliyle beraber doğru anlam ifade ettiği için bunlar arasında vakf yapılmaz.¹⁰⁴ Yine bu âyette geçen *وَلَا تَقُولُوا* kalıbı için de aynı durum söz konusudur.

25- *عَیْرٌ* anlamına gelen *لَا* edatı üzerinde vakf yapılmaz. Bu durumun örneği olarak Nûr sûresindeki *لَا شَرَفَ لَشَجَرَةٍ مَبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ وَلَا شَرْفِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ* “*(Bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı mübarek bir zeytin ağacından yakılır.*”¹⁰⁵ âyetinde geçen *لَا* üzerinde durulması halinde anlam tamamlanmamış olur. Çünkü burada bulunan *لَا* edatı *غَرَبِيَّةٌ* ve *شَرْفِيَّةٌ* anlamlarındadır.¹⁰⁶

26- *لَا* Tebrîe (تبرئة) (veya cinsini nefyeden *لَا*) üzerinde vakf yapılmaz. Nitekim *فَلَا رَفَتْ وَلَا فَسُوقٌ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَقِّ* “*Hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur.*”¹⁰⁷ âyetinde üç defa geçen *لَا* edatı kendisinden sonraki kelimeyi nefyettiğinden ve bir anlam bütünlüğü oluşturduğundan; iki ifadenin arasında vakf yapılırsa bu “vakf-ı kabîh” olur.¹⁰⁸

27- Te'kid anlamındaki *لَا* edatı ile kendisinden sonraki ma'mûl arasında vakf yapılmaz. Zira *قَالَ مَا مَنَعَكَ إِلَّا نَسِجُدَ إِذْ أَمَرْنَاكَ* “*Allah buyurdu ki: “Ben sana emretmişken seni secde etmektен alı koyan nedir?”*”¹⁰⁹ âyetinde te'kid ifade eden *لَا* edatının üzerinde durulması halinde kastedilen mana tamam olmaz. Çünkü bu cümle takdire *مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ* konumundadır.¹¹⁰

28- *لَا* edatından önceki ifadenin *لَا* dan sonrasına etki etmesi durumunda *لَا* edatı üzerinde vakf yapmak uygun değildir. Bu kurala örnek olarak gösterilen Tevbe sûresindeki *إِنَّ تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ* “*Siz ona (peygambere) yardımcı olmasanız da Allah ona yardım etmişti.*”¹¹¹ âyetinde geçen *لَا* dan önce gizli bir *إِنَّ* edatı olup, âyet *لَا* takdirindedir. Bu sebeple gizli *إِنَّ* edatı, *لَا* dan sonrasına etki etmiş ve *لَا* edatıyla *تَنْصُرُوهُ* arasında mananın bütünlüğü açısından vakf yapmak uygun görülmemiştir.¹¹²

29- Hikâye ile mahkî (hikâye olunan) arasında vakf yapılmaz. Örneğin *يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ* “*O gün cehenneme “doldun mu?” diyeceğiz.*”¹¹³ âyetinde *نَقُولُ لِجَهَنَّمَ* ifadesinde vakf caiz

¹⁰³ en-Nisâ 4/171.

¹⁰⁴ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/139-140.

¹⁰⁵ en-Nûr 24/35.

¹⁰⁶ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/140.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/197.

¹⁰⁸ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/141.

¹⁰⁹ el-'Arâf 7/12.

¹¹⁰ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/141.

¹¹¹ et-Tevbe 9/40.

¹¹² İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/144.

¹¹³ Kâf 50/30.

değildir. Çünkü هل امتلأت ifadesi mahkî (hikâye edilen) bölüm olduğu için, ancak (kâle ile makûl) ya da fiil ile meful birlikte okunduğu zaman anlam bütünlüğü oluşur.¹¹⁴

30- Birçok Kur'an âyetinde yer alan قد - لما - سوف - ثم - إلا - gibi edatlar üzerinde vakf yapılması uygun değildir. Zira كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ "Hayır! Yakında anlayacaksınız."¹¹⁵ âyetinde geçen سوف kelimesi ile, ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ "Hayır hayır! Elbette yakında anlayacaksınız."¹¹⁶ âyetinde geçen ثُمَّ ve سوف edatları üzerinde vakf yapmak anlama etki etmektedir.¹¹⁷ Bu sebeple anlam itibarıyla doğru bir kıraat yapabilmek için Kur'an'da geçen benzer edatlar ile kendilerine bağlı olan ma'mülleri arasında vakf yapılamayacağı hususu önemli bir konudur.

31- Son olarak لكن - بل - لا - أو gibi atıf harfleri önceki kelimeyle sonraki kelimeyi birbirine bağlama ve anlam bütünlüğünü sağlama görevini yaptıkları için, bunlar üzerinde de vakf yapmak uygun değildir.¹¹⁸

5. İbnü'l-Enbârî'nin Vakf Kuralları Açısından Fâtîha Sûresi Örneği

İbnü'l-Enbârî بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla."¹¹⁹ âyetini vakf açısından şöyle değerlendirmiştir: Aralarında muzaf ilişkisi olduğundan بسم ile الله arasındaki vakf, vakf-1 kabîhtir. بسم الله ifadesinden sonraki vakf, hasendir ancak tam değildir. Çünkü الرحمن Allah lafzının sıfatıdır. الرحمن ve الرحيم üzerinde durulduğunda ise vakf tam olur.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."¹²⁰ âyetindeki الحمد kelimesinde durup vakf yapmak uygun değildir. Ancak الحمد لله dedikten sonra vakf yapmak hasen olmakla beraber yine de tam vakf sayılmaz. (O) الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "Ödül ve ceza gününün tek hâkimidir."¹²¹ âyeti de الله lafzı için sıfat konumundadır. Aynı şekilde مَا لِكَ يَوْمَ الدِّينِ "Ödül ve ceza gününün tek hâkimidir."¹²² âyeti de الله için sıfat olduğundan, önceki âyette vakf-1 tâm gerçekleşmez. ملك lafzı اليوم lafzına muzaf olduğundan burada durmak kabih cinsinden caiz değildir. اليوم lafzı da muzaf olup üzerinde vakf uygun değildir. Tam vakfin oluşması kelamın tamamlandığı الملك lafzının sonunda gerçekleşmektedir.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ " (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz."¹²³ âyetini tahlil ettiğimizde birinci إِيَّاكَ vakf-1 kabîh; نَعْبُدُ ise vakf-1 hasendir. Âyetin وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

¹¹⁴ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/148.

¹¹⁵ et-Tekâsür 102/3.

¹¹⁶ et-Tekâsür 102/3.

¹¹⁷ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/148.

¹¹⁸ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/119.

¹¹⁹ el-Fâtîha 1/1.

¹²⁰ el-Fâtîha 1/2.

¹²¹ el-Fâtîha 1/3.

¹²² el-Fâtîha 1/4.

¹²³ el-Fâtîha 1/5.

kısmı, öncesine atıf olduğundan aynı şekilde ikinci اِيَاك vakf-ı kabîh; نَسْتَعِين ise mananın tamam olması sebebiyle vakf-ı tâmdir.

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “Bizi dosdoğru yola ilet!”¹²⁴ âyetinde geçen اِهْدِنَا lafzında durmak vakf-ı kabîhtir. Çünkü bu kelimenin sonrasında gelen الصِّرَاط kelimesi اِهْدِنَا kelimesi sebebiyle mansub olmuş ve i’rab açısından birbiriyle bağlantılı kelimelerdir. الصِّرَاط lafzının sonunda vakf-ı kabîh, الْمُسْتَقِيم lafzının sonunda ise vakf-ı hasen söz konusudur. Burada tam vakf gerçekleşmez. Çünkü bu ifadenin mütercemi (tam anlaşılmasını sağlayan cümle), sonraki âyette gelen ve ... صِرَاطَ الَّذِينَ... şeklinde başlayan cümledir.

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “Nimetine erdirdiklerinin yoluna.”¹²⁵ âyetinde geçen صِرَاطَ lafzı muzaf, الَّذِينَ ise muzâfun ileyhtir. Bu sebeple صِرَاطَ ve الَّذِينَ ifadelerinde ayrı ayrı durmak vakf-ı kabîhtir. أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ise الَّذِينَ ismi mevsulünün sılası olduğundan tek ifade konumundadır. أَنْعَمْتَ ifadesinde durmak vakf-ı kabîh, عَلَيْهِمْ ifadesinde durmak ise vakf-ı hasendir.

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ “Gazaba uğramışların yoluna da, dalâlete sapmışların yoluna da değil!”¹²⁶ âyetindeki غَيْرِ kelimesi sonrasındaki kelimeye muzaf olduğundan bu durumda vakf yapmak kabîhtir. الْمَغْضُوبِ kelimesinde vakf yapmak aynı şekilde kabîh; عَلَيْهِمْ ifadesinde ise vakf, hasendir. الضَّالِّينَ kelimesindeki لَا da durmak kabîh, الضَّالِّينَ ifadesinde durmak ise tam vakftir.¹²⁷

Fâtiha sûresi örneğinde görüldüğü gibi İbnü'l-Enbârî uygulamada vakf çeşitlerini hasen, kabîh ve tam olmak üzere üç ana kategoride incelemiştir. Özellikle vakf-ı kabîh ve vakf-ı hasen durumlarına dair gerekçelerini açıklayarak mevzunun daha iyi anlaşılmasına yönelik özel bir çaba göstermiştir. Onun bu sistematik yaklaşımı, vakf kurallarının uygulanabilirliği ve anlamını düşünme noktasında ilim dünyasına çok önemli bir katkı sunmaktadır.

Sonuç

Kur'an mesajlarının doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve etkili bir yöntemle iletilebilmesi için dilbilgisi kurallarının, imlâ, vurgu, vakf ve ibtidâ konularının doğru bir biçimde bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Bu alanlardaki bilgilerin doğru bir şekilde uygulanması, hem Kur'an'ın esas anlamının korunmasına hem de tilâvetinin güzel olmasına yardımcı olur. Hz. Peygamber'in Kur'an âyetlerini tane tane ve anlamını düşünerek okuması, Kur'an'ın sadece bir metin değil, aynı zamanda derin ve etkili bir manevi mesaj olduğunu gösterir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in Kur'an tilâvetinde vakf-ibtidâ uygulamaları önemli olmakla birlikte, onun asıl gayesinin Kur'an'ın derin anlamlarını topluma iletme

¹²⁴ el-Fâtiha 1/6.

¹²⁵ el-Fâtiha 1/7.

¹²⁶ el-Fâtiha 1/7.

¹²⁷ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf*, 1/474-478.

ve onları bu ilâhi mesaj doğrultusunda yönlendirmek olduğu açıktır. Kur'an ilimlerinin ve buna bağlı olarak vakf-ibtidâ konusunun hicrî ikinci asrın başlarından itibaren telif edilen eserler vesilesiyle kıraat ve tilâvet ilmi içerisinde müstakil bir alan haline geldiği kabul edilmektedir. Bu bakımdan çalışmamızda, vakf-ibtidâ mevzusunun "Kur'an'ı anlama" noktasında ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda, Tâbiûn döneminden itibaren müstakil bir alana, bir nevi ilim dalına dönüşmeye başladığı tespit edilmiştir.

İbnü'l-Enbârî, Kur'an'ın doğru ve etkili bir şekilde okunabilmesi için vakf-ibtidâ kurallarını derinlemesine inceleyerek, bu alandaki bilgi birikimini önemli ölçüde zenginleştirmiştir. Onun vakf-ibtidâ ilmi üzerindeki çalışmaları, Kur'an kıraati ve âyetlerinin anlaşılması açısından son derece değerlidir. Bu yaklaşım, doğru bir kıraat ve derin bir anlam anlayışı için gerekli olan kuralların nasıl uygulanması gerektiğine dair önemli bir kılavuz görevi görmektedir. Bu bağlamda, İbnü'l-Enbârî'nin konuyla ilgili *Kitâbü İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ* adlı eserinin, Kur'an'ın anlaşılmasında hem lafzî hem de manevî derinliğin korunmasına yönelik müstesna bilgiler içerdiğine dair önemli bulgulara ulaşılmıştır. Eserin sistematik yapısı, kapsamı, zengin içeriği ve anlaşılır anlatımı sayesinde, hem tarihsel hem de akademik açıdan vakf-ibtidâ konusunun anlaşılmasında önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Ayrıca vakf-ibtidâ konusundaki ilk sistematik ve kapsamlı çalışmalardan biri olarak kabul edildiği ve sonraki dönemler için önemli bir referans kaynağı olduğu sonucuna varılmıştır.

Son olarak çalışmamız neticesinde elde ettiğimiz bulgulara göre Müellif'in sistematik açıdan vakfî tam, hasen ve kabih şeklinde üç ana kategoride değerlendirdiği, ayrıca vakf-ı kâfi olarak adlandırılan dördüncü bir kategoriyi de eserinde zikrettiği anlaşılmaktadır. Vakf ilminin inceliklerini izah ederken kimi zaman illete dair açıklamalar yaptığı, kimi zaman da açıklamalara gerek duymadan benzer vakf kategorileri için genel ifadeler kullandığı görülmektedir. Özellikle vakf yerlerindeki hüküm benzerliğini belirtmek için pratik bir yöntem olarak *وكذلك* ve *ومثله* gibi ifadeler kullandığı; bazı durumlarda ise bilinen vakf tabirleri yerine "أحسن منه" ve "أتم منه" gibi terimler zikrettiği, vakf yapılması uygun olmayan yerleri özenle tasnif ederek maddeler halinde sıraladığı dikkat çekmektedir. Bu husus Müellif'in vakfın kalitesini ve niteliğini belirlemede daha ince bir ayırım yapma çabasında olduğunu göstermektedir.

Kaynakça | References

- Aksoy, Soner. "Hicri İlk Üç Asırda Bir Kur'an İlmi Olan Vakf ve İbtidâ Literatürüne Dair Bir İnceleme". *Kur'an ve Yorumu*. Ankara: İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayını, 2019. 459-475.
- Altıkulaç, Tayyar. "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/268-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Âsım Efendi, Mütercim. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: 2013.
- Cennet, Mehmet Zülfi. "Kur'an-ı Kerim Tilâvetinin Keyfiyeti (Mollâ Halîl es-Si'irdî Örneğinde)". *Marifetname*. 8/1 (Haziran/2021), 141-168.
- Cürçânî, Muhammed Şerif. *Kitâbü't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1983.
- Çetin, Abdurrahman. "Vakf ve İbtidâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/461. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *el-Müktefâ fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. b.y.: Dâr'u-'imâr 2001.
- Işık, Emin. "İbnü'l-Enbârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/24-25. İstanbul: TDV Yayınları 2000.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddin Ebü'l-Hayr. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Debbağ. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye 1431.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddin Ebü'l-Hayr. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye 1431.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr. *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dımaşk: Mecma'u Lugati'l-'Arabîyye 1971.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmirî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî 1997.
- İbn Manzûr, Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâr Sâdr 1414.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. İbrâhim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife 1997.
- Kayhan, Veli. "Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'an Tefsîrindeki Yeri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. X/2 (2006), 293-336.
- Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf. *İnbâhü'r-ruvât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kâhire: Dâru'l-Fikr 1982.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. b.y: el-Hey'etü'l-Mısriyye 1974.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk)*. thk. Muhammed Ebü Fazl İbrâhîm. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif 1967.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - vd. 5 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebeti ve matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.

Temel, Nihat. "Kıraatte Vakf-İbtida ve Anlamı". *Tarihten Günümüze Kıraat İlmî*. İstanbul: DİB Yayınları 2012.

Uzun, Yakup. "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtida". *Bilimname XLIV*. (2021/1), 165-207.

Üşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerim. *Menâru'l-hüdâ fi-beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Abdurrahîm et-Tarhûnî. Kâhire: Dâru'l-Hadîs 2008.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhan fi 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî 1431.